

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍNDÁ ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

KÓRKEM SHÍǴARMADA PEYZAJDÍN KÓRKEMLIK XÍZMETLERI

G.S.Qalbaeva,

PhD. w.w. doc.

(Berdaq shıǵarmaları misalında)

Ajiniyaz atındaǵı NMPI, Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi aralıqtan oqıtıw kafedrası

Annotaciya: *Maqalada ádebiy shıǵarmada súwretlenetuǵın obyektlerdiń eń tiykarǵı bólekleriniń biri tábiyattı súwretlew usılları analiz etilgen. Bunda kórkem shıǵarmada obraz jasaw, xarakter jasaw, portret jasawda tábiyat kórinislerin súwretlew yamasa peyzaj benen tıǵız baylanıslı súwretleniwı ashıp beriledi.*

Tayanısh sózler: *obraz, portret, xarakter, peyzaj, simbolikalıq súwretlew.*

Ádebiy shıǵarmada súwretlenetuǵın obyektlerdiń eń tiykarǵı bólekleriniń biri tábiyat bolıp, ol ilimiy ádebiyatta peyzaj dep ataladı. Obraz jasaw, xarakter jasaw, portret jasaw, tábiyat kórinislerin súwretlew yamasa peyzaj benen tıǵız baylanıslı keledi. Demek peyzaj shıǵarma kompóziçiyasında anıq bir ideyalıq maqsetti gózleydi:

- a) qaharman háreket etetuǵın mákandı kórsetedi.
- b) qaharman mineziniń hár qıylı dárejelerin kórsetedi.
- v) shıǵarmada súwretlengen waqıyaǵa tariyxıy-konkret tús beredi.

Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxında tábiyat kórinisleri súwretlengen shıǵarmalar júdá kóp. Máselen, J.Aymurzaevtiń «Qızketken», N.Japaqovtiń «Qara teńiz», S.Nurimbetovtiń «Ámudárya», T.Jumamuratovtiń «Teńiz jaǵasında», A.Dabilovtiń «Jaz máwsimi», «Báhár», I.Yusupovtiń «Saǵınıw» dep atalǵan shıǵarmalardıń qatarın jáne de toltırıwǵa boladı. Bunda lirik qaharman háreket etetuǵın mákanniń tábiyat kórinisleri onıń tuwǵan jer, Watan haqqında sezimlerin táriplewge ilhám, yosh baǵıshlaydı. Máselen:

Jap boyında qalıń kóp urıq,
Dógeregi azada kók shóp,
Soqpaqlardan júrsem sekirip,
Sıtrlatar shóplerdi shekshek.
Atız – keste, átirap – naǵısh,
Kewlimde shadlıǵım lek-lek,
Qulaǵıma kelip tur dawıs,
Átshók, gók-gók, átshók, gók-gók

(T.Mátmuratov)

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍNDÁ ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Bul qatarlarda lirik qaharmanın kóterińki kewil keypiyatı, tınısh hám párawan turmısqa bolǵan minnetdarshılıq sezimleri sulıw tábiyat kórinisleri menen uyǵınlasıp turǵanday.

Prozalıq shıǵarmalarda da tábiyattı súwretlew syujettiń eń tiykarǵı bólimleriniń biri. Peyzaj shıǵarmanın ideyalıq-estetikalıq qunlılıǵın arttıradı. Jazıwshı peyzaj arqalı súwretlenip atırǵan waqıya hám hádiyselerdi jáne de ayqınlastıradı. Al, qatnasıp atırǵan qaharmanlardıń hár qıylı psixologiyalıq keshirmelerin, ishki tolǵanısların, qayǵısın, quwanışın, jek kóriwin, ǵázepleniwin, azaplanıwın, jáne de hár qıylı ruwxıy halatların júdá ayqın sáwlelendiredi. Máselen, jazıwshı K.Sultanovtıń “Aqdárya” romanındaǵı mına peyzajlıq súwretlewge dıqqat qaratayıq:

“Tún ortası. Aspandaǵı shabıra bultlardıń arasında altın ay sıǵalap qaraydı. Tań aldı arqadan qońır samal esti. Dáryanıń betinde oynanǵan erke tolqınlar úymelep, jawırın gújireytti. Jaǵanıń eki boyındaǵı urıq aralas jeken samal menen terbetilip, aldına qulashın jayıp umtıladı. Iyrimli dárya aydarhaday ısqırıp, aybat shegedi. Kókke qarasa ay bulttı tasalap, bunnan betin jasırǵanday boladı. Dáryaǵa názer salsa, qáhárli tolqın «tuńǵıyıq batırıp jiberemen», -degendey, áwpildep jargá soǵıp aybat etedi”.

Avtordıń bul súwretlewinde túngi peyzaj, dárya menen kól, aspandaǵı ay, bult, jerdegi ısqırǵan samal, jeken menen qamıslardıń terbelgen janlı kartinası oqıwshıǵa estetikalıq tásir etedi. Sonday-aq peyzaj Qádir qashqınnıń obrazın, onıń keypin, kewil kúyin ashıp kórsetiwge qaratılǵan. Sebebi Qádir obrazı Watandı qorǵawdan qashıp júrgen qashqınnıń obrazı. Avtor qáhárli tábiyat kórinislerin beriw arqalı onı hátteki tábiyattıń da jek kóretuǵınlıǵın ańlatadı. Jazıwshı mine peyzajdan usınday oy-pikirdi kórkem etip beriw ushın paydalanǵan.

Kórkem shıǵarmada avtor tábiyat kórinislerin súwretlegende onı tek sulıwlıq ushın, qurı sırttan baqlawshı kóz-qarastan ǵana súwretlemeydi, al bundaǵı tábiyat kórinisleri shıǵarmanın belgili bir ideyasın ashıp kórsetiw ushın yamasa ayırım qaharmanlardıń keypin bildiriw ushın kómeklesedi. Máselen, Berdaq shayırdıń shıǵarmalarınan peyzajdı súwretlegen bir kórinisin alıp qarayıq.

Sıran boldı, úrgin úrdi,

Kóz kórmedi qara jerdi . “Pana ber” (Berdaq: 118)

Insan menen tábiyat arasında óz-ara baylanıs, jaqınlıq bar. Solay bolsa da, bazıda tábiyat qulıp dónip tursa da, insannıń kewil sarayın jaqtılandıra almawı múmkin. Berdaq shayırdıń shıǵarmalarında súwretlengen tábiyat kórinisleri mine, usınday xarakterge iye.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Berdaq shıǵarmalarında sáwlelendirilgen tábiyat kórinisleri shayır jasaǵan dáwiridin real kartinasın ashıp beriwde tiykarǵı poetikalıq qurallardin biri bolıp xızmet atqaradı.

Aspandı qara bult basıp,
Ǵápletten bendeler sasıp. «Bolǵan emes» (Berdaq: 134)

.....

Duman bastı qara jerdi,
Puqaraǵa jaz keler me? “Jaz keler me?” (Berdaq: 56)

degen qatarlar shayır jasaǵan zaman ruwxı menen tikkeley baylanıslı.

Ústem klass wákillerinin ádalatsız basqarıw siyasatı puqara xalıqtın boy tiklep, emin-erkin nápes alıwǵa, tábiyattan ilham, yosh, lázzet alıp jasawǵa imkan bermedi. Shayır lirikalarında súwretlengen tábiyat xalıqtın qayǵısı, dárti menen ortaqlasıp, awır júkti kótere almay, nariyzalıq sezimlerin bildirip turǵanday seziledi.

Qara suwıq qıstı eldi,
Bultlar basıp teńiz, kóldi,
Ábdijámildin uǵlı óldi,
Men sorlıǵa jaz keler me? “Jaz keler me?” (Berdaq:56)

Shayır zaman qısıwmeti, zorlıq, ash-áptadalıq saldarınan qıynalǵan xalıqtın kewlindegi muń, qayǵını qáhárli, alasapıranlı tábiyat kórinisleri menen jetkere alǵan.

Berdaq shayırdin shıǵarmalarında qaharman obrazın jasaw, onin xarakterin beriwde peyzajlıq súwretlew usılı poetikalıq qurallardin biri bolıp xızmet atqaradı. «Búlbil» qosıǵında shayır búlbil obrazı arqalı miynetkesh xalıqtı, al dawıl, shaqmaq kórinisleri arqalı hámeldarlar hám olardin ádalatsız basqarıw siyasatın áshkaralap, simvolikalıq súwretlew elementlerinen sheber paydalanǵan.

Máselen:

Tolqındı tayday tuwlatıp,
Dawıl keler quyınlatıp,
Putanı panalap jatıp,
Shaqmaq shaqsa, janı qalmas. “Búlbil” (Berdaq: 48)

Bul qosıq qatarlarındaǵı tolqındı tayday tuwlatıp, quyınlatıp kiyatırǵan dawıl, shaqmaq el basqarǵan hámeldarlardin xalıqqa etken ayawsız qısıwmeti, al, onnan qorqıp ózin panaǵa alǵan búlbil bolsa, miynetkesh xalıq obrazı bolıp esaplanadı. Berdaq shayır ózi jasaǵan zamannin ruwxın, ádalatsız turmıs haqıyqatlıǵın súwretlewde, sonday-aq oǵan qarsı gúres ideyasın beriwde súwretlewdiń hár qıylı

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

poetikalıq usıllarınan sheber paydalanǵan. Olardıń barlıǵı adam menen, insan táǵdiri menen tıǵız baylanıslı berilgen.

Berdaq shayır tereń mazmunlı, joqarı ideyalı, kórkem poeziyalıq shıǵarmaları menen qaraqalpaq klassik poeziyasında óshpes iz qaldırdı.

Ulıwma alǵanda, kórkem shıǵarmada súwretlengen waqıya hám hádiyselerge konkret tús beriwde, belgili bir mákannıń tábiyatın súwretlewde, qaharman xarakterin jasawda peyzajlıq súwretlewlerdiń poetikalıq xızmetleri ayırıqsha.

Ádebiyatlar:

1. Mámbetov K. Ádebiyat teoriyası. - Nókis: “Bilim”, 1995.
2. Sultanov Q. Insan qúdireti. - Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1992.
3. Járımbetov Q. Ádebiyattanıwdan sabaqlar. - Nókis: “Bilim”, 2012.
4. Berdaq. Tańlamalı shıǵarmaları. - Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1987.
5. Kalbaeva, G. S. (2018). Theme of miraculous birth in karakalpak folk legends and its historical bases. *rudn Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 9(3), 774-786.
6. Калбаева, Г. С. (2018). Мотив чудесного рождения в каракалпакских народных легендах и его исторические основы. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*, 9(3), 774-786.
7. Усенова, Г. А. (2020). Лингвостилистический анализ концепта «ана» в каракалпакском художественном дискурсе. *международный журнал искусство слова*, 3(2).